

prenikla do "hraničného pásma" lingvistiky.¹ Toto narušenie Austin potvrdzuje tým, že sa v tejto oblasti dobre cíti. Späť do filozofie k ďalším problémom sa mieni vrátiť, až keď sa prejaví a vyčerpajú všetky prednosti i nedostatky tejto metódy, až keď dokonale zmapuje zvolenú oblasť a bude mať prvé definitívne výsledky, ktoré dokážu neplatnosť predchádzajúcich filozofických teórií a pomôžu iným disciplinám, napríklad právnej vede či ekonómii.

Aj keď prvý pokus aplikovať tento nepochybne originálny postup (štúdia *How to Talk*, 1952) sa nevydaril, Austinovi sa nepodarilo vytvoriť na novom, filozofickými "predpokladmi nezaťaženom základe všeobecnú teóriu pomenovania a deskripcie" (porovnaj [3], 39), to, čo sa do týchto základov už v tejto a v ďalších prácach dostalo, sú opisy správneho používania jazyka, teda určitý súbor poznatkov o správnom hovorení.

Okrem toho, že tieto poznatky poskytnú jasnejší pohľad na jazyk, vedený nestranným záujmom skúmať jazyk kvôli jazyku, sú zároveň jediné oprávnené, lebo rovnocennej alternatívy k tomuto jazyku niet. A práve preto bude mať tento súbor poznatkov filozofický charakter. Týmto názorom ovplyvnil Austin viacerých oxfordských filozofov a podnietil vznik nového typu filozofovania, ktorý je založený na faktickej dohode o skutočnom správnom a zdôvodnenom používaní slov.

Už v Austinových iniciatívach, ale aj v prácach jeho pokračovateľov, J. Searla a P. H. Grice, sa ukázalo, že úplné opísanie jazyka nie je možné, ak sa pohybujeme len v rámci jazyka a používame výlučne jazykové prostriedky, bez vzťahu k mimojazykovej oblasti. Tieto parajazykové vzťahy zasa implikujú potrebu všeobecného vysvetlenia povahy oboch týchto oblastí a ich vzájomných vzťahov, teda filozofické vyjadrenie ich bytia.

Po rozpade snáh o veľké systémy nastúpilo hľadanie nových tém, nových metód a nových právd. Aj J. L. Austin patrí k tým mysliteľom 20. storočia, pre ktorých je neznáma cesta vzrušujúcejšia ako dosiahnutie vopred vytýčeného cieľa, zdôvodnene vynaložené úsilie zmyslupnejšie ako nepodložený výsledok a každý parciálny správny poznatok cennejší ako celý impozantný systém.

TEÓRIA REČOVÝCH AKTOV

S premenou analýzy z logickej na lingvistickú a s prechodom skúmania od ideálneho jazyka k prirodzenému sa mení aj samotné chápanie jazyka. Nepovažuje sa viac za zrkadlo ostatných ľudských činností, ale za jednu z nich, navyše organicky spojenú s nejazykovými činnosťami. Funkcia jazyka sa neobmedzuje len na deskripciu, ale jazyk vykonáva aj mnohé ďalšie funkcie.

Austin, podobne ako iní filozofi prirodzeného jazyka, preto vychádza z 1. *kritiky chápania vzťahu jazyka ku skutočnosti*, ktoré je implicitne zahrnuté vo filozofii a prispieva k filozofickým omylom a k pretrvávaniu problémov bez adekvátnych riešení. Hoci sa filozofia pohybuje v oblasti abstrakcií, predsa len vychádza z "materiálu" prirodzeného jazyka. Ibaže "bežné slová sa používajú jemnejšie a dokážu oveľa lepšie rozlišovať, než si to filozofi doteraz uvedomovali...", a vnímané fakty sú napríklad podľa zistení psychológov, ale aj obyčajných smrteľníkov rozmanitejšie a zložitejšie, ako sa pripúšťalo" ([4], 3). Ďalej z 2. *kritiky ideálneho jazyka*, ktorý pre jeho tendenciu formalizovať, idealizovať, zovšeobecňovať a navyše preto, že sa obmedzuje na výpovede, ktoré môžu byť pravdivé alebo nepravdivé,

¹ Kritiku tejto metódy a Austinových pokusov prekonať lingvistiku novou vedou pozri napr. v štúdiu C. G. Newa *A Plea for Linguistics* ([3], 148-165).

nepovažuje za adekvátny pre riešenie filozofických problémov. A napokon, i keď nepriamo, 3. z kritiky Wittgensteina. Aj keď Austina s neskorým Wittgensteinom čiastočne spája terapeutické chápanie analýzy prirodzeného jazyka, Austinovi bola dramaticko-individualistická atmosféra, ktorá obklopovala Wittgensteinovo filozofovanie, celkom cudzia. Z toho vyplýva aj podstatnejší obsahový rozdiel, totiž, že Austin sa neuspokojuje so zistením nespočetného množstva možných použití jazykových výrazov, ako to robí Wittgenstein, aby ukázal, že jednoznačný, pravdivosťnými hodnotami vyjadriteľný vzťah jazyka ku skutočnosti je len domnienka, ktorá zavádza. Austin sa v sémantickej dimenzii pokúša zistiť, usporiadať a klasifikovať rozličné použitia. "Množstvo zvädzajúcich (väčšinou jazykových) klamov musíme odhaliť jeden po druhom a ukázať množstvo rozmanitých skrytých motívov; je to práca, po vykonaní ktorej budeme v určitom zmysle znova tam, kde sme začali. V určitom zmysle – ale v skutočnosti môžeme dúfať, že si pritom osvojíme niečo konštruktívne, čosi ako techniku riešenia filozofických ťažkostí (toho či onoho druhu filozofických ťažkostí, nie celej filozofie)..." ([4], 4-5). A napokon, na rozdiel na jednej strane od Viedenského krúžku, v ktorom sa filozofi sústreďovali len na jazyk vedy a skúmali pravdivosť resp. nepravdu výpovedí, a na druhej od Wittgensteina, ktorý zavedením kategórie použitia jazyka inicioval vlastne nikdy nekončiacu deskripciu, Austin chápe jazyk v zmysle hovorenia, ktoré zároveň považuje za konanie, a smeruje k teórii jazykového konania.

Analýzu jazyka nerobí Austin preto, aby vyriešil filozofické problémy, ale ako filozof neanalyzuje jazyk ani preto, aby vyriešil jazykové problémy. Odhalil tak pre filozofiu nové pole pôsobnosti, aj keď neprispel k riešeniu tradičných filozofických problémov, ale ani ich vlastnými postupmi nediskvalifikoval.

Prirodzený jazyk však za východisko filozofie nemožno prijať taký, aký je, ale treba ho určitým spôsobom teoreticky a kriticky kvalifikovať. Austinov prístup možno zrekonštruovať asi takto: a) vzťah jazyka ku skutočnosti prijíma bežné vedomie ako samozrejmosť, lebo jazyková komunikácia funguje. Filozofická analýza však musí zviditeľniť mechanizmy a štruktúry, vďaka ktorým to tak je; b) prirodzený jazyk zachytil celú ľudskú skúsenosť, všetky jej momenty, odtiene a rozdiely, ktoré bolo potrebné vyjadriť. Skúmanie jazyka preto nie je len poznávaním lingvistických fenoménov, ale vypovedá aj o skutočnosti, na ktorú sa jazykové výrazy vzťahujú; c) slová sú naše nástroje, preto ich musíme dokonale poznať a správne s nimi narábať, inak podľahneme "nástrahám, ktoré nám jazyk kladie".

Východiskom je teda prirodzený jazyk používaný v konkrétnej, celostne chápanej situácii hovorenia ako najprirodzenejšej skutočnosti komunikácie.² Tento jazyk sa nepoužíva len na deskripciu skutočnosti či tvrdenie faktov, ktoré možno kvalifikovať ako pravdivé alebo nepravdivé. Preto jazykovofilozofické skúmanie nemá vychádzať zo slov, ba ani vety nie sú dostatočne primeraným východiskom, ale z konkrétnych situačných komunikačných jednotiek – rečových aktov. "Koniec-koncov jestvuje len jediná skutočnosť, ktorú sa usilujeme objasniť, a tou je celkový rečový akt v celkovej situácii hovorenia" ([5], 147).

Ako dôsledok kritiky deskriptívneho modelu jazyka a verifikačnej teórie významu Austin zaviedol nóvum – rozlišovanie performatívnych a konštatujúcich výpovedí (konštatácií). Filozofi sa totiž podľa jeho názoru dopúšťali omylov, keď jednak za gramatickou zhodou nevideli rozdiely, ďalej keď uprednostňovali výpovede, ktoré sú pravdivé alebo nepravdivé, pred výpoveďami, ktoré takéto nie sú.

Rozlišovanie medzi performatívnymi výpoveďami a konštatáciami však vďaka svojmu obsahu nemá filozofickú povahu – performatívne výpovede sa vo filozofickom diskurze takmer nevyskytujú, v každom prípade je ich význam pre filozofiu okrajový a Austin svoju

² Problém poznania sa tým posúva do predjazykovej roviny a nie je predmetom skúmania filozofie.

teóriu ani netestuje na príkladoch z oblasti filozofického diskurzu; toto rozlišovanie je filozofické svojou všeobecnosťou prekračujúcou jazykovú analýzu. Konštatujúce výpovede majú verbálnu podobu a môžu byť pravdivé alebo nepravdivé. Austin opakovane poukazuje na to, že táto skutočnosť, ktorá vždy a najmä vo filozofii pôsobila ako niečo unikátne, ba dokonca ako norma, ktorú treba dosiahnuť, je vlastne predsudok. V jazyku sa predsa nachádzajú aj výrazy, ktoré sa používajú na vykonanie určitého aktu. "Krstím túto loď..." na pomenovanie, "Stavím sa, že ..." na uzavretie stávky, "Ospravedlňujem sa" na uvedenie ospravedlnenia. Tieto v sebe spájajú hovorenie s konaním v určitej konkrétnej situácii, za konkrétnych okolností. Keďže ich funkciou je uskutočnenie konania, nemá zmysel uvažovať o ich pravdivostnej hodnote, ale treba ich posudzovať z hľadiska úspešnosti, primeranosti alebo naopak nevhodnosti, zlyhania. Vyslovenie je v tomto prípade konaním a konanie spočíva vo vyslovení výrazov, viet. Tieto výpovede Austin nazýva performatívnymi. Možno namietať, že akty tohto druhu možno vykonať aj neverbálne alebo že vyslovenie performatívnej výpovede je podmienkou nevyhnutnou, ale nie dostačujúcou na to, aby sme akt mohli považovať za vykonaný. Na tieto námietky Austin odpovedá poukázaním na komplexný charakter performatívnej výpovede. Tým, čo mení vyslovenie určitej výpovede na performatívnu, sú príslušné vhodné okolnosti, za ktorých sa uskutočňuje, ktoré majú konvenčný charakter. Stručne ich možno zhrnúť takto: 1. Pri vyslovení určitých slov určitými osobami za určitých okolností musí jestvovať konvenčne prijatý postup s konvenčne určeným účinkom; 2. osoby musia byť oprávnené vykonať konkrétny akt; 3. konvenčne ustálený postup musia aktéri správne a úplne dodržať; 4. v prípadoch, ktoré si to vyžadujú, sa účastníci musia stotožniť s intenciou konania. Túto klasifikáciu podmienok performatívnych výpovedí a ich zlyhaní možno prirodzene ďalej rozšíriť. Ak sú podmienky potrebné pre jednotlivé prípady splnené, uskutočnila sa performatívna výpoveď, vykonal sa určitý akt (uzavrela sa stávka alebo manželstvo, bol daný sľub, pomenovaná loď). Pripisovať takejto výpovedi pravdivostnú hodnotu nemá zmysel, ale možno ju hodnotiť z hľadiska adekvátnosti situácie, v ktorej bola vyslovená. "Bytím" performatívnej výpovede je určitá konkrétna udalosť, nie súlad s pravdivostnými hodnotami. Performatívna výpoveď môže zlyhať v troch smeroch: môže byť neplatná (nebola splnená 2. podmienka), neúprimná (nebola splnená 4. podmienka) a môže znamenať porušenie záväzku (nebola splnená 1. alebo 3. podmienka).³

Analýzy rozmanitých konkrétnych prípadov ukázali, že hranica medzi týmito dvoma druhmi výpovedí je veľmi neurčitá. Konštatácia nielenže nemusí vždy byť deskripciou, ale je podľa Austina tiež kontaminovaná komunikačnou situáciou a nadobúda v nej podobu rečového aktu, a navyše, ani všetky konštatácie nemožno spájať výlučne s pravdou a nepravdou. Austin to dokladá v záverečnej pasáži štúdie *Performatívne výpovede a konštatácie* príkladmi: Francúzsko je šesťuholníkové. Oxford leží 60 míľ od Londýna. Sú to konštatácie, ale nemožno o nich povedať, že sú pravdivé v striktnom vedeckom zmysle. Sú pravdivé v určitom konkrétnom kontexte, ktorý si nevyžaduje vysoký stupeň presnosti, alebo ich možno považovať za pravdivé pre určité ciele. Takže okrem pravdivosti ich možno hodnotiť z hľadiska ich vhodnosti. To však podľa Austina poukazuje na to, že pravda či nepravda výpovedí závisí od celkovej situácie, v ktorej sa výpoveď uskutočňuje.

Niektoré konštatácie teda možno charakterizovať aj ako úspešné či vhodné a niektoré performatívne výpovede zasa môžu byť pravdivé; absolútne kritérium ich rozlišovania nejestvuje (porovnaj [5], 67). Aj vyslovenie konštatácie je uskutočnením určitého aktu – aktu tvrdenia. To znamená, že "nikdy nemôžeme vysloviť nijakú výpoveď bez toho, aby sme ne-

³ Klasifikácii a vysvetleniu týchto zlyhaní (infelicities) sa Austin venuje aj v II., XI. a XII. prednáške práce *Slová a veci*.

uskutočnili rečový akt..." Toto zistenie síce pripúšťa, že sa nepodarilo nájsť kritérium odlišovania performatívnych výpovedí od konštatácií, ale zato plne potvrdzuje Austinovo východisko, že hovorenie je konanie. A to pre Austina znamená, že "potrebujeme novú všeobecnú teóriu, ktorá by úplne a všeobecne vyložila, čo robíme, keď niečo hovoríme, a to vo všetkých zmysloch tohto mnohohznačného výrazu; mala by to byť teória toho, čo nazývam 'rečový akt' vo všeobecnosti, ktorá nezahŕňa len ten či onen aspekt a od ostatných odhliada" ([6], 32).

S tým, že väčšinu výpovedí nemá zmysel zaraďovať do týchto dvoch skupín, lebo spĺňajú charakteristiky oboch, súhlasia aj Austinovi kritici, ktorí do rozličnej miery pochybujú o filozofickej povahe Austinových postupov. Ich motivácia sa od Austinovej, prirodzene, líši. Ayerovi napríklad ide o zachovanie pravdivostnej hodnoty výpovede, ktorá obsahuje výrazy "tvrdím", "pripúšťam". Povedať "Tvrdím, že veľryby sú cicavce" znamená tvrdiť niečo. Ale veta "Veľryby sú cicavce" je pravdivá a túto vlastnosť si zachováva aj v spojení s "tvrdím" či "pripúšťam". Podľa Ayera pravdivé alebo nepravdivé môžu byť aj vyslovene performatívne výpovede Austinovej klasifikácie ako sú sľuby či uistenia; ich odlišnosť od tvrdení považuje Ayer len za odlišnosť v stupni (porovnaj [7], 237-238).

Pri prechode od rozlišovania medzi performatívnymi výpovedami a konštatáciami k teórii rečových aktov základné Austinove východiská zostávajú zachované: nepovažovať deskripcie za výpovede osobitného druhu, nepovažovať pravdu a nepravdu za jedinú vlastnosť výpovedí, objasniť používanie jazyka objasnením rozličných typov rečových aktov.

Nová teória má precizovať použitie. Vyslovenie tej istej výpovede prirodzeného jazyka totiž môže v závislosti od okolností slúžiť na vykonanie rozličných rečových aktov. Pôvodná antitéza performatívna výpoveď – konštatácia sa má k novej teórii rečových aktov ako špeciálnejšia teória k všeobecnejšej. Niektoré aspekty výpovedí sa uplatňujú v oboch. To je prípad dodržania určitých konvencií, ktoré garantovali úspešnosť performatívnych výpovedí. Konvenčnosť sa v oboch uplatňuje ako súčasť spôsobu, ktorým sa formuje úspešnosť výpovedí.

Jadro novej teórie tvorí analýza okolností hovorenia a postoja hovoriaceho v určitých typoch situácií. Austin rozlišuje tri zložky rečového konania: *fonetickú* (produkovanie určitých zvukov), *fatickú* (vyjadrenie fémy, teda zvukov v určitej podobe – slov podriadených lexikálnym, gramatickým, intonačným pravidlám); jej zlyhanie má podobu nezmyslu, a *retickú* (použitie fémy v určitom presnom zmysle a s určitou referenciou). Tá istá féma môže vyjadrovať rozličné rémy, ale aj rozličné fémy tú istú rému. Zlyhanie sa tu prejavuje vágnosťou, nejasnosťou výpovede. Realizovanie týchto troch zložiek súčasne je vykonaním *lokučného aktu*, sumou všetkého, čo pri vypovedaní robíme na jazykovej úrovni. Lokučný akt je východiskom k ďalšiemu typu rečových aktov – k *ilokučným aktom*. Vyslovením ilokučného aktu vykonáme konkrétny akt – rozkážeme, sľúbime, varujeme, informujeme, pomenujeme atď. "Ilokučný akt sa úspešne zavŕši, až keď sa dosiahne určitý účinok" ([5], 115). Uskutočnenie ilokučného aktu znamená istotu prijatia, ďalej nadobudnutie platnosti, vyvolanie určitých dôsledkov. "Týmto troma spôsobmi sa ilokučné akty spájajú s účinkami; a tieto sa odlišujú od tvorenia účinkov, čo charakterizuje perlokučný akt" ([5], 117). Vykonanie ilokučného aktu je, prirodzene, zároveň vykonaním lokúcie. Pri varovaní zároveň vyslovujeme určité slová, ktoré sa riadia fonetickými, lexikálnymi a ďalšími pravidlami a majú určitý zmysel a referenciu. Tretím typom sú *perlokučné akty*, ktoré spočívajú v tom, že vyslovením sa niečo uskutoční – niekoho presvedčím, donútim, prekvapím atď. "Treba odlišovať konania, ktoré majú perlokučný objekt (presvedčovanie, prehováranie), od tých, ktoré majú perlokučný následok" ([5], 117). Ukázalo sa však, že ani hranica medzi týmito dvoma typmi rečových aktov nie je ostrá, hoci cieľom teórie rečových aktov bolo vyriešiť problém vzťahu performatívnych a kon-

štátujúcich výpovedí, ktorý mal takú istú povahu.⁴ Všetky tri typy sú vlastne výsledkom klasifikácie používania jazykových výrazov, rozlišovaním niektorých základných typov v spleti rozličných použití. "Pretože hovoriť o 'použiť' jazyka môže zastrieť rozdiel medzi ilokučným a perlokučným aktom", hovorí Austin, narážajúc na neurčitost' a všeobecnost' tohto určenia. lokúcia/lokučný akt: Povedal mi, aby som neprišiel.
 ilokúcia/ilokučný akt: Varoval ma, aby som neprišiel.
 perlokúcia/perlokučný akt: Presvedčil ma, aby som neprišiel.

Významné miesto v Austinovej teórii rečových aktov má ilokučná vyjadrovacia sila (illocutionary force of expression) – nerečová, konvenčne fixovaná zložka rečového aktu. Ilokučné akty ako určitý typ rečových aktov možno teda rozložiť na lokúciu, ktorá je obsahom určitej výpovede, a ilokučnú vyjadrovaciu silu, špecifikujúcu zameranie tohto obsahu. Úspešnosť ilokučného aktu teda nezaručuje porozumenie lokúcie, potrebné je aj porozumenie ilokučnej zložky.

V závere X. prednášky Austin však zisťuje, že "tieto formuly sú prinajmenej neurčitými testami na rozhodovanie o tom, či v protiklade k perlokúcii je výraz ilokúciou, alebo či nie je ani jedným, ani druhým... Aký je však potom vzťah medzi performatívnymi výpoveďami a týmito ilokučnými aktami? Vyzerá to tak, že pri jednoznačne performatívnej výpovedi ide aj o ilokučný akt..." ([5], 130-131).

Teória teda nespĺnila svoj cieľ, nepodarilo sa jej uviesť jasné kritériá pre presnú klasifikáciu. To však nijako nezmenšuje Austinovu zásluhu, ktorá spočíva predovšetkým v nastolení tejto problematiky. Austin absolvoval postup od teórie toho, čo charakterizuje performatívnu výpoveď, k teórii toho, čo charakterizuje hovorenie – a na prekonanie nedostatkov tejto teórie je podľa Austina potrebná ďalšia, v poradí už tretia teória ilokučných síl. Situácia sa opakuje, Austin totiž publikoval *Performatívne a konštatujúce výpovede* a prezentoval cyklus *Slová a veci*, až keď sa ukázali nedostatky teórií, ktoré v nich uviedol. Výsledky svojho skúmania predstrel spolu s poukázaním na ich obmedzenú platnosť a s kritikou ich nedostatkov, zakaždým vlastne už z hľadiska ďalšieho, nového teoretického prístupu. Toto posledné podujatie už nestihol uskutočniť, ale jeho teória rečových aktov a azda aj táto výzva podnietili vznik neobyčajne bohatej sekundárnej literatúry, ale predovšetkým teóriu rečových aktov J. R. Searla.⁵

LITERATÚRA

- [1] HENNIGSFELD, J.: Die Sprachphilosophie des 20. Jahrhunderts. Grundpositionen und -probleme. Berlin-New York, Walter de Gruyter 1982.
- [2] AUSTIN, J. L.: Philosophical Papers. 3. vyd. Oxford, Oxford University Press 1979.
- [3] Symposium on J. L. Austin. Vyd. K. T. Fann, Londýn-New York, Routledge and Kegan 1969.
- [4] AUSTIN, J. L.: Sense and Sensibilia. Oxford, Clarendon Press 1962.
- [5] AUSTIN, J. L.: How to do Things with Words. Oxford, Oxford University Press 1962.
- [6] AUSTIN, J. L.: Performative-Constative. In: Philosophy and Ordinary Language. Ed. Caton, [7] AYER, A. J.: Philosophy in the 20th Century. London Weidenfeld and Nicholson 1982.
- [8] FURBERG, M.: Saying and Meaning. A main theme in J. L. Austin's philosophy. Oxford 1963.
- [9] SEARLE, J. R.: Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. In: Philosophical Review 77/1968.
- [10] HARE, R. M.: Austin's Distinction between Locutionary and Illocutionary Acts. In: Practical Inferences. Berkeley-Los Angeles 1972.
- [11] SEARLE, J. R.: Speech Acts. Cambridge 1970.

⁴ Toto rozlišovanie sa čoskoro stalo predmetom kritiky (porovnaj [8]; [9], 405-424; [10], 100-116).

⁵ Pozri [11]; názory P. H. Grica možno zrekonštruovať z niekoľkých za života publikovaných štúdií.